
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2023 (год. XXXII), ISSN 0861-7902

DOI:10.54664/HLM16663

Милена Обретенова*

НАУКАТА ЗА ЕЗИКА

**И ИСТОРИЯТА НА НАЦИОНАЛНИТЕ КНИЖОВНИ ЕЗИЦИ
(НЯКОИ ЩРИХИ ОТ ИСТОРИЯТА НА SLAVIA ORTHODOXA)**

Milena Obretenova

THE SCIENCE OF LANGUAGE

**AND THE HISTORY OF THE NATIONAL LITERARY LANGUAGES
(A BRIEF OUTLINE OF THE HISTORY OF SLAVIA ORTHODOXA)**

The article is centered around the problem of language as a reflection of intellectual phylogeny. Its development is the transition from the primary genetic deep structures of the spoken language to the secondary, cultural deep structures of literary language. The diachronic tracing of the stylistically differentiated surface structures fixed in literature in their cause-and-effect relationship is the authentic history of the literary language. The new methodology of its study, proposed by the author, is practically justified by basic facts from the development of the Bulgarian literary language.

Keywords: *Noam Chomsky; deep structures; Old Bulgarian language; literary language history*

В основата на статията е проблемът за езика като отражение на интелектуалната филогенеза. Неговото развитие е преминаването от първичните генетични дълбинни структури на говоримия език към вторичните културни дълбинни структури на книжовния език. Диахронното проследяване на фиксираните в книжнината стилово диференцирани повърхностни структури в причинно-следствената им връзка е автентичната история на книжовния език. На практика предлаганата от авторката нова методология на изучаването му се аргументира с основни факти от развитието на българския книжовен език.

Ключови думи: *Нюъм Чомски; дълбинни структури; старобългарски език; книжовноезикова история*

1.

*„Четящият учебник може с лекота, при това без всякакви основания,
да приеме използването на теорията за нейно доказателство,
за основание за доверие в нея.”*

Томас Кун

Безспорен световен феномен № 1, „собственост“ на всяко човешко същество, без дори минимални хронологични и пространствени прекъсвания, човешкият език закономерно е обект на научен интерес от най-древни времена до наши дни.

---

* **Милена Обретенова** – д-р, Велико Търново,
obretenovavt@abv.bg. <https://orcid.org/0009-0006-0313-4428>

Индикация за оформена мисъл, той по естествен начин от самото си начало е обвързан с науката за мисленето и търсенето на отговорите за екзистенциалното, философията, появяваща се преди всяка една наука там, където се пробужда човекът (Ясперс 1991: 2).

В процеса на непрекъснатото развитие на познанието и диференцирането му по сфери ролята на науката за езика се поема от обособилото се езиковедство. Неговата история е последователността от доминиращите в процеса на непрестанното научно дирене направления, всяко едно с конкретни поетапни цели, постигнати с помощта на изработена методология – съвкупност от методи (правила за изследване) под формата на определен модел, определян като *научна парадигма*. Констатацията за изчерпването на възможностите на старата парадигма и неспособността ѝ да добави нещо ново в търсената посока са причина за научна революция под формата на концепция, чиито предполагаеми, очаквани перспективи се детайлизират в теории, постепенно пораждащи следващата общоприета парадигма: „признати от всички научни постижения, които за определен период от време дават на научната общност модел за постановка на проблемите и тяхното решаване (Кун 1975: 42)“.

Парадигмите се различават по комплексите от изходни презумпции, не изискващи доказателства и обосновка на базови представи за природата на обекта, за крайните цели на описанието и за типа изследователски методи (Кибрик 2003: 22). Иначе казано, смяната на парадигмата е равнозначна на смяната на изходните презумпции, на дискурса към езика, отразяващ разбирането за неговата същност, а оттам и за същността на научната практика.

Първата за XX век езиковедска революция е теорията на Фердинанд дьо Сосюр, поставил началото на структурализма в езиковедството, като цяло доминирал до средата на столетието.

За този период „лицето“ на „чистата“ наука се оформя от определящата презумпция за езика като за йерархия, разбираана като систематизация на дискретни същности (езикови единици), всяка със свой набор от свойства и образуваща особен, съотносим с безкрайно множество от факти клас (Кибрик 2003: 25).

Тържеството на структурализма, прецизното синхронно описание на езиковата структура (фонетика, морфология, лексикология, синтаксис) и класификацията на езиковия материал, доказва твърдението на Томас Кун за гарантираното постигане на добри резултати при последователното използване на конкретна парадигма. Те, от своя страна, са причина за утвърждаването на „нормалната“ наука (терминът е на Т. Кун – М. О.) за продължителен период от време.

След постигнатия предел обаче продължаващото механично натрупване на знания за обекта на науката без експланаторна, обяснителна сила е най-видимата индикация за криза в „нормалната“ наука по старата парадигма, защитавана от увеличаващия се брой теории *ad hoc*. Те са обобщение на останалите основни характеристики на кризата, очертани от Т. Кун: стремеж към въвеждането на ред до степен на създаващо се впечатление за опит за „натикване“ на природата в парадигмата като в кутийка и игнориране на явленията, които не се вменват в тази кутийка; изследване единствено на процесите и явленията, които предполага парадигмата; нетърпимост към създаването на нови теории (Кун 1975: 3).

За Дж. Сърл резултатът от този наблюдаван процес за езиковедството е превръщането му предимно в таксономична, подобна на ботаниката, наука (Кубрякова 1995: 176). Повторението на пътя на изучаване на езика (Хомский 1957: 27) в качеството му на парадигма за структурализма и получените резултати са далече от разбирането за същността на граматиката като за взаимосвързана теория на живата система *език*.

Комплексният резултат се отдалечава предизвестено и благодарение на диференцирането на езиковите „нива“ в отделни науки, с все по-тясна и автономна специализация на учените.

Впечатлението за постпарадигмална епоха без научни авторитети и големи научни теории (Kiklewicz 2019: 130), обвързано с променливото и противоположно на моменти разбиране за „нелингвистика“, изразено в периодичното включване или отпадане на различни интегрирани научни дисциплини (Кибрик 1992: 20) има редица сериозни последици за науката. Практическото усещане, че всичко е позволено и възможно в периода на „лингвистичен постмодернизъм“ (Kiklewicz 2019: 130) намира изражение в издигането на използваните 1) методи, 2) сфери на

използване на езика или 3) просто оригинални „научни“ хрумвания в ранг на роящи се нови „науки“, „частни лингвистики“ (терминът е на А. Кибрик – бел. М. О.)¹, привидно мултиплициращи и задълбочаващи познанието, но на практика водещи до загубата на общия поглед върху езика.

Този факт, наложил като първа характеристика на съвременната наука интереса към **емпиричната реалност** (Ясперс 1991: 43), утвърждава за твърде дълъг период от време съответния тип „научен истаблишмънт“.

За Н. Чомски без доминирането на определени емпирични хипотези много постижения категорично биха могли да се случат отдавна и „това, което днес е ново и вълнуващо в лингвистиката, би се приемало за даденост от който и да е образован човек (Чомски 1969: 5)“.

Емпиризмът, от своя страна, винаги ограничен, със спорни резултати (Кант 1992: 74–75), е неразривно свързан с **подмяната на простотата**, на истинното с възможните му безброй тълкувания, с наподобяващото конец, движещ марионетки, **опростенчество**, което не се свени дори от лозунги и универсални теории с груби антитези (Ясперс 1991: 71–72).

Формиралата се ситуация е подложена на допълнително изпитание в продължаващия вече столетие период на лавинообразно написване на историите на националните книжовни езици.

Дисциплината *история на националния книжовен език*, стартирала с механично приложената парадигма на структурализма безспорно има своите постижения: многократно описание на известните писмени и книжовноезикови паметници, често оправдавано с претенциите за нов, различен дискурс; хронологична систематизация на фактологията с гриф *исторически* единствено поради хаотичното включване на всички известни на изследователите езикови факти от миналото.

На смяна на разбираемата чисто човешка мотивация за кариерен растеж и принадлежност към определен „научен истаблишмънт“, постигана на базата на научна тавтология в един относително тесен професионален кръг, без широк обществен резонанс или значение, идва обаче голямата мотивация за отстояване на „своя“ книжовен език като символ на национална идентичност и гордост. На смяна на индивидуалната (само)заблуда идва голямата обществена „научна“ заблуда.

Христоматийна илюстрация на общоприетата практика и гореизложената характеристика на опростенството с особено видим дърпащ марионетките конец е научноизследователската програма на базата на теорията за изтънчената фалшифицируемост на Имре Лакатош, превръщаща изходната презумпция за наднационалния характер на първия славянски книжовен език в ядро на програмата².

Въпреки свиването на идеологически обременената от самото ѝ възникване съвременна славистика (Пиккио 2003: 15) в отделните национални рамки, стеснения ѝ предмет (Дуличенко 2014: 24) и превръщането ѝ в бойно поле (Франклин 2010: 24), на практика програмата е консенсусно удовлетворяваща по-голямата част от националните книжовноисторически „концепции“ с двете си основни характеристики: 1) безапелационното налагане и яростно отстояване на руския език като най-стар южно- и източнославянски книжовен език, пряк наследник на Кирило-Методиевия „език“ и, като следствие, 2) намирането на ниша за легитимирането на всеки един от новосъздадените на базата на старобългарския книжовни езици с едничкото основание, че „някой някога си е опитвал да напише нещо (Кнолл 2017: 11)“.

Нишата се намира благодарение на своеобразната епистематичност на славянската философия на езика, интерпретираща фактите *per se* (според) и по-скоро *in crudo* (суров) (Степанов 1993: 3), водещо от своя страна до удобното представяне на теориите *ad hoc* като концептуален плурализъм.

Изследванията „на парче“, по сфери и от различни времеви периоди, търсят характерното както в единичното, случайното, така и на базата на отминаващи тенденции.

¹ Съответно напр.: 1) математическа лингвистика, социолингвистика, психолингвистика, невролингвистика; 2) приложна лингвистика, съдебна лингвистика, политическа лингвистика; 3) аксиологична лингвистика, лингвистична персонология и пр. „частни лингвистики“.

² По въпроса виж статията ми „Ролята на синхронията в изучаването на националните книжовноезикови истории на територията на Slavia Orthodoxa“ (сп. „Проглас“, том 30, бр.1, 2021; с. 9–15)

В езиков план се открояват аргументацията за късното отпадане на еровете като последен общославянски процес, следователно за късното обособяване на народностните езици; идеята за различните изонорми по нива като саморегулатор на „общославянското“ книжовноезиково единство (Пиккио 2003: 29–30), както и множество други „теоретични“ находки.

Сред социолингвистичната „обосновка“, освен твърдението за невъзможното съществуване на народности, а единствено на национални езици, за солиден аргумент се приема механичната равнопоставеност на всяко едно известно писмено-възпроизвеждащо място с книжовна школа, като резултат – стихийното, сведено до спорадично, развитие на „общия“ славянски книжовен език.

Проблемът с формирането на реално съществуващата културно-езикова общност *Slavia Orthodoxa*, отгук и с механизма на формиране на националните книжовни езици, не просто остава – той се задълбочава.

2.

„От удивлението следват въпросът и познанието, от съмнението в познатото – критичната проверка и ясната достоверност“.

К. Ясперс

2.1.

Напълно закономерно, ситуацията не би могла да бъде друга.

Една от основните причини е прекъснатата връзка с често обявяваната за ненужна поради твърде общата си тематика философия (Ясперс 1991: 1).

Близките методи и задачи на лингвистиката и философията не просто изключват строгото им разграничаване, а, напротив, изискват повторното им сближаване. Именно философията е в състояние за пореден път да даде своя голям конкретен принос и към науката за езика: предпазване от разработването на обяснителни теории, едва ли заслужаващи почтителното звание „научни“; преодоляване на масовото недооценяване на продуктивните възможности на строгите методи на изложение на теорията и точното им прилагане по отношение на лингвистичния материал без опити да се избегнат неприемливите изводи с помощта на поправки *ad hoc* или на разводнени, неточни и неясни формулировки (Хомский 1957: 1, 5). Безалтернативният изход е историческият подход на изследване на самата научна дейност, който е в състояние да надскочи сведената до просто откриване на отделни закономерности и безкрайно описание на множество събития емпирична картина на историята (Ясперс 1991: 1); да трансформира тази история от склад за анекдоти и факти в хронологична последователност в основа за решително преустройство на досегашните представи за науката, на нова концепция (Кун 1975: 1).

Използваната структуралистка парадигма е атакувана нееднократно още от 20-те – 30-те години на ХХ век.

Лев Виготски акцентира върху безплодността им поради разлагането на думата на отделни елементи на класическата семантика и ориентираната към акустиката и физиологията фонетика.

Нещо повече, през 1934 г. той обосновава необходимостта от нов тип научен подход: на разчленяване на сложното единно цяло на отделни единици, на „такъв продукт от анализа, който, аналогично на живата клетка, за разлика от отделните елементи притежава всички основни свойства на цялото и е неразложима по-нататък жива част на това единство (Выготский 1934: 3)“.

Въпросната идея за обръщането на научната парадигма става факт след две десетилетия с втората за 20-ото столетие революция в разработките на теорията за повърхностните структури / генеративната граматика на Ноъм Чомски.

С аргументацията в стила на Л. Виготски за невъзможното решаване на проблемите на синтаксиса от фонетиката Н. Чомски продължава напред. Новата изходна презумпция е „уедряването“ на „живата клетка“, думата според съветския учен, до изречение; извличането на неговите повърхностни структури (конкретни реализации) от по-абстрактните генетично заложили дълбинни структури посредством определени формални операции с общото название *граматични трансформации* (Чомски 1969: 2).

Смяната на научната парадигма при Н. Чомски е може би най-революционната сред езиковедските революции. На базата на неизбежно един и същ материал възможното преодоляване на безспорно съществуващата криза в науката се търси в замяната на индуктивното с хипотетико-дедуктивното изследване на материята.

Философската аргументация на ситуацията се съдържа в известното афористично изречение на Имануел Кант: „Но при все че всяко наше познание започва с опита, не заради това собствено всичките познания трябва да възникват от опита (Кант 1992: 74)“.

Апостериорното индуктивно познание е винаги случайно и единично; при него е задължителна уговорката за неоткрито до момента изключение от правилата. Продължаващите аналитични натрупвания на апостериорното научно познание, но вече без добавено ново познание, са никому ненужна научна тавтология.

За априорното синтетично познание, абсолютно независимо от всякакъв опит, без възможни изключения, са валидни взаимосвързаните необходимост и строга всеобщност (Кант 1992: 75–76).

Дори и само в този смисъл иновативната концепция на Н. Чомски резонно е определяна като края на структурализма. Положенията на генеративната граматика, разглеждана обаче изолирано или противопоставена на едно от останалите течения в науката (Кубрякова 1995: 151), *de facto* приемана от „научния истаблишмънт“ като маргинална наука, препятстват възможното за всяка теория пораждање на различни парадигми – ситуация, аналогична на ситуацията с фрагментарно-избирателното приложение на теорията на Ф. дьо Сосюр.

Продължаващата практика игнорира идеята за изучаването на езика като живо явление – определено множество (безкрайно или крайно) изречения, респ. на синтаксиса като за неговото „лице“, а оттам – за *граматиката* (= *теорията*) като за механизъм, пораждащ всички граматически правилни последователности (изреченията на езика) и нито една неправилна (Хомский 1957: 22). Вижданията за човешкия интелектуален потенциал в развитие си остават неосъзнати, неизползвани.

Отстояването на отживялата парадигма се извършва посредством надграждащото противопоставяне на теоретичното структурно езикознание и функционалната му, прагматична разновидност с акцент върху говоримия език в рамките на комуникационната ситуация.

Прибързаните разсъждения за отшумяването на генеративизма, за период на постгенеративизъм, но без сериозни опити за използване на неговия потенциал в качеството му на заместваща нова парадигма, вкл. и по отношение на книжовноезиковата теория и история, доказват единствено факта, че хипотетичният край на структурализма все още е в своето начало.

Привидно позната, историята на националните книжовни езици си остава *terra incognita*.

2. 2.

Макар и странно, наложително за пореден път е припомнянето, че езикът не е лексиката, фонетиката или морфологията. Дори и задълбочено, познаването на един от изброените компоненти е фрагментарно, бих го нарекла дори абстрактно знание, не и степен на владеење, респ. и на пълноценно изучаване на даден език.

Оттук съмнителен е смисълът от класификациите на всяка една от изброените основи, а приносът им към историята на конкретните книжовни езици е минимален.

Езикът съществува единствено **в** и **чрез** изречението.

Езикът е съвкупност от реализирани или потенциални изречения. Нещо повече, всяко изречение е самият актуален на различните етапи от развитието му език – конкретизирана в зависимост от непосредствената функционална цел на устната / писмената реч **формална структура**, отражение на цялостното политико-социално и научно-културно развитие.

Изречението съчетава двете характерни човешки способности, мисленето и вариативното членоразделно общуване, като израз на двете основни функции на езика – комуникативната и когнитивната.

Тяхната взаимна обвързаност определя решаващата роля на синтактичния компонент при преобразуване на семантично интерпретираната дълбинна структура във фонетично интерпретирана повърхностна структура (Слобин 1976: 31).

В контекста на книжовноезиковата история комплексното изучаване на указаните две страни (нива според Слобин) на изречението (синтаксиса) логично предполага приоритетното изследване на интелектуализацията и взаимодействието между говорим и книжовен език.

Характеристика на дълбинните структури, прогресиращата интелектуализация, формално реализирана чрез увеличаващ се обем лексика и неизбежни семантични промени, се систематизира чрез специализирането на езика посредством т.нар. функционални стилове, обслужващи съответстващите на основните функции на държавата обществени сфери.

Взаимодействието между говорим и книжовен език оказва пряко влияние върху външнофункционалното разпределение на стиловете и тяхната вътрешнофункционална специфика, синтаксисът, отразена в повърхностните структури. Самите те като фонетично изражение допълнително ясно очертават проблемите за роден и чужд книжовен език – неволните грешки или недостатъчна степен на грамотност при използване на чужд в опозиция на нормирането на родния.

Неоспоримо доказателство на априорното съждение за определящата роля на синтаксиса при изучаването на езика е проговарянето при децата с думи изречения. Сериозен аргумент в подкрепа на тезата за съществуването на генетичните дълбинни структури е бързото овладяване на роден език в най-ранна детска възраст, при това без съзнателна или с минимална помощ от родителите (Слобин 1976 : 49).

Фактът, че езикът е единственият трансформиран в генетичен, но все пак вторичен, социален феномен, закономерно ни отвежда към идеите на Л. Виготски за *филогенетичното* (общовидовото, в случая общочовешкото развитие) и *онтогенетичното* (процесът на индивидуалното развитие). В резултат от взаимодействието на вече съществуващата *идеална форма* с *реалната форма* „Човек става за себе си това, което е в себе си, чрез това, което представя на другите (Виготский 1983: 144)”. По този блестящ афористичен начин ученият формулира възможна насока за разсъждения, подкрепена от изпреварилата езиковедската теория практика на обучението, съизмерима с етапите на развитие на човешката реч / овладяване на езика: I. устен – обучението предимно в семейна или тясна социална среда; II. писмен – обучението в образователна институция.

Те са съобразени с постигнатия пореден финален етап на *интелектуалната филогенеза* (културно-езиковото развитие), от който се отгласква *интелектуалната онтогенеза* (предлаганите термини мои – М. О.).

Филогенетичното и интелектуалното филогенетично са понятия, обобщаващи цялостни общочовешки характеристики; достигнат своеобразен „таван“ – образец, максимален потенциал. Онтогенетичното и интелектуалното онтогенетично са с индивидуална, конкретна характеристика, с различна поетапна степен на използване на потенциала на интелектуалната филогенеза.

Първият, безписмен етап на интелектуалната онтогенеза, характерен за всички без изключения, се дели на 2 периода: 1) проговаряне и 2) формиране на основни речеви навици.

Достатъчно, за да бъде възприемано като приключил етап на интелектуалното развитие, проговарянето е постигнатото езиково ниво на възможност за общуване в най-близкото, на първо място семейно, обкръжение.

В общоезиков филогенетичен аспект този период е аналогичен на началния етап на възникване на устната форма на езика, „проговарянето“ на човечеството.

То е на ниво *атомарно, елементарно изречение (изречение на ядрото)*, което никога не е трансформация или перифраза на други изречения. Състои се от един предикат от синтактичната таксономия и от едно от индивидуалните имена на лексикалната таксономия и отразява единствено обективни свойства на реалността (Степанов 1993: 496), които, по мое виждане, пределно опростено и предимно илюстративно, бихме могли да ограничим със списъка на Суадеш от 100 базови за всеки език думи³.

³ Задължителна е уговорката, че във въпросния контекст интерпретацията е на авторката, използваща единствено теоретичните постановки на Ю. Степанов.

Периодът на формиране на основните речеви навици се характеризира с все по-осъзнатия стремеж за говор по правилата (правилно построени изречения) и определено разширяване на обема използвана лексика, чиято база, отново условно, преминава през етапа, маркиран с разширения списък на Суадеш от 207 думи. Този етап е аналогичен на оформянето на говорим вариант на езика (диалект), предшестваш създаването на книжовен език.

На началния обучителен етап определящо е овладяването на азбуката и на теорията на изучавания книжовен език, неговата граматика, отново на базово ниво – на общата лексика, организирана посредством познатите, използвани до момента синтактични конструкции.

Този етап има своя паралел с етапа на възникване на писмен (не книжовен!) вариант на езика, задължително в една обществена сфера.

На последващите образователни етапи изучаването на основите на книжовния език отстъпват място на изучаването и на основите на редица науки. Наред с овладяването на определена специализирана базова терминология се получават и началните познания за нейната организация, т.е. на възможната вариативност на синтаксиса както по обществени сфери, така и по диференцираните в рамките на един стил науки.

Тясно специализираните знания стават задълбочени и задължителни на последния, незадължителен етап на обучение на профилирана специалност, концентриран върху максимално задълбоченото им овладяване, вкл. на начина на изложение, т.е. на нейния синтаксис.

Така по показателен начин наложилата се практика поставя на дневен ред някои от най-назрелите въпроси в езикознанието и книжовноезиковата теория / история, предлагайки ако не отговор, то сериозна съпътстваща помощ.

Устният етап, овладяването на родния език, е напълно идентичен при всички езици. Различията се появяват в зависимост от овладяването на езика на организираното обучение – роден или чужд.

1. При обучение на роден език в образователната институция и в етническата среда се използват писмен и устен вариант на един език.

В този случай книжовният език е писмена фиксация на говор от избран регион, с минимални лексикални и понякога синтактични вариации. „Самите народни средства в лексиката и синтаксисът, отбелязва А. Минчева за старобългарския език на неговия първи етап на развитие, всъщност образуват неутралния пласт (Минчева 1991: 537)“. В разсъжденията си бих отишла по-далече: Родният книжовен език стартира съществуването си като почти изцяло неутрален, като разговорно-книжовен вариант.

Това напр. е основната причина за краткия период на обучение на грамотност през IX век в България на 3500 ученици за 3 години – Кирило-Методиеви последователи, ангажирани с проповядването на новата религия, т.е. с овладяването единствено на основополагащия богословския стил.

При обучение на чужд книжовен език в образователната институция и в етническата среда се говори на различни езици, с лексикални и синтактични разминавания дори при родствени езици. Поставя се началото на състояние на диглосия по престиж между книжовния чужд (**B**) и родния говорим език (**H**)⁴.

Указаното определящо различие е в основата на крайните твърдения, от една страна, за Кирило-Методиевия език като за мъртвороден, език, на който не е говорил никой, както и разсъжденията за отдалечаването впоследствие от максимално „демократичното“ му начало, от друга. В еднаква степен далече от истината, те следва да се интерпретират като част от непрекъснатия процес на народностна / национална интелектуална филогенеза.

2. Съвместното съжителство на територията на една държава предполага задължителното взаимно разбиране за максимално безпроблемното функциониране на държавата.

Обществените потребности и увеличаващото се познание се систематизират в нововъзникващите функционални стилове, увеличавайки непрекъснато обема, потенциала на понятието

⁴ **B** (висок език) : **H** (нисък език) – общоприетото в социолингвистиката противопоставяне на езиците по престиж в ситуация на диглосия.

народностен / национален книжовен език, използван в различни ситуации от различни личности или социални групи в съответствие с конкретната комуникационна ситуация.

По този начин, въпреки усложняването на книжовния език, за ежедневното функциониране на социума е достатъчно използването на най-необходимата нужна и разбираема за всички лексика, трансформирала се от специализирана, от терминология в обща, неутрална, организирана без строго диференцирания, специфичен за всяка сфера синтаксис. При липсата на конфронтация между двата варианта на родния език увеличаващата се интелектуализация на книжовния език, респ. нуждата от по-голям обем познание в ежедневието, плавно трансформира началния „демократичен“ вариант в не по-малко демократичния книжовно-разговорен стил с използване на по-голям обем от общия потенциал.

Така разглеждано, повърхностните синтактични структури на говоримия език са отражение на *първичните дълбинни структури*. Непрекъснатият процес на образование, активиращ интелектуалната филогенеза в онтогенеза утвърждава постигнатото, автоматизира го до степен на цивилизационни, *вторични дълбинни структури*, впоследствие реализирани във *вторични повърхностни структури*.

Това е причината книжовно-разговорният стил да бъде хармонична част от народностния / националния книжовен език, нещо повече – негова автентична същност в най-голям обем.

Книжовно-разговорният стил е за всички, на цялото общество; той е общият, първият стил; основна характеристика и лице на езика – критерий за постигнат етап от развитието му.

Профилираното използване на общонационалния потенциал, т. е. интелектуалната онтогенеза, предполага използването на конкретен функционален стил. Той винаги е втори, „работен“ стил, използван при строго специфичната професионална или творческа реализация на индивида, в много по-ограничена среда. Ако въобще е възможен „книжен“ стил в рамките на народностния / националния книжовен език, в най-голяма степен до това понятие се приближава именно езикът на професионалното, най-вече писмено, общуване.

Естествено, като език на „по-цивилизовани хора, ползващ се с особен престиж (Алпатов 2005: 146)“, чуждият книжовен език също е потенциал.

При изучаването му на всеки един от последващите началния образователни етапи се задълбочава пропастта между него и говоримия роден език на семейството и етно-езиковата общност. Те се развиват паралелно в състояние на задълбочаваща се диглосия. Образец, „свещен“, чуждият книжовен език едновременно възпитава отношение към родния като към явление второ качество, затруднявайки по този начин процесите на формирането му (Дуличенко 2014: 195). Отпорът е постепенното формиране на основата на говоримия роден на периферните стилове, свързани на първо място с битово-стопанската дейност. Без особено видимо взаимодействие с родния, чуждият книжовен език все повече се превръща в действително книжен, с редуцирана обществена база.

За друг възможен отпор в науката традиционно се приема художественият стил.

С безусловната условност на обособяването му, той не е масовият обективен критерий за външнофункционална мощ, за постигнат етап на развитие на книжовния език (= интелектуална филогенеза), тъй като синтактичните трансформации са в пряка зависимост от доминиращото за определен период художествено направление, от вида и жанра и т.н.

В този смисъл в произведенията на „строителите“ на националните книжовни езици от Новото време се съчетава противоборството на две противоположни тенденции: съхраняване на традицията (разбирана като кодифицирано единство) и въвеждане на лексикални и синтактични елементи от говоримата реч (нарушаване на това единство), т.е. проявява се новата интерпретация на „демократичното“ в езика. Възможното обявяване на писатели като строители и дори родоначалници на съвременните книжовни езици без абстрахирането от жанровата специфика, в чисто езиковедски аспект, е по-скоро символен акт в името на надграждането на националното самосъзнание.

3.

„Истината съществува и целта на науката е нейното търсене.“

А. Зализняк

3. 1.

Един от най-авторитетните съвременни изследвачи и познавачи на руския език, Андрей Зализняк, е сред мнозината, отбелязващи неговата т.нар. двуизмерност с възможността за избор на думите и техните словоформи. Той обаче е сред малцината, които заострят вниманието и върху различния синтаксис. С изричната уговорка, че църковнославянският е старобългарският книжовен език, руският академик безпристрастно констатира: „Нашият, моят и вашият книжовен синтаксис е в много по-голяма степен църковнославянски, отколкото руски (Зализняк 2012: www)“.

С указването на точната причина, довела до подобно състояние, използването като книжовен и висок език на родствения, но чужд църковнославянски в продължение на по-голямата част от руската книжовноезикова история, коренящо се в езиковата ситуация през X в., А. Зализняк насочва изследванията в двете необходими и достатъчни по отношение на книжовноезиковата история насоки: 1) изучаването на езика по новата парадигма на Н. Чомски, която в своята същност предполага исторически подход към изучаването ѝ; 2) прилагането на диахронен социолингвистичен подход.

Използването на термина *езикова ситуация* в случая изисква няколко задължителни уточнения.

Визираната езикова ситуация през X в. в Рус със столица Киев е част от процесите на взаимодействие на езиковите ситуации по места, всяка една от тях на различен етап на развитие, с различни характеристики във външно- и вътрешнофункционален план.

Най-видимо езиковата ситуация се преформатира при появата на книжовен език. Част от общата езикова ситуация, книжовноезиковата ситуация е резултатна от развитието от безписмен към писмен етап; от състояние на предтрадиция към собствена традиция. В крайна сметка книжовноезикова ситуация е и самата поэтапна конкретна традиция.

Добрата стара теория за генетичното езиково дърво финализира научния етап на търсене на корените, на ностратическия език. За класификацията на езиковите семейства обаче, както отбелязва Е. Курилович, от първостепенно значение са не архаизмите и баналните иновации, а общите характерни иновации (Курилович 1958: 16). Процесът на стартирала дивергенция на праславянския език продължава и при формирането на отделните групи в езиковите семейства, на съответните локални езикови ситуации в трите славянски групи.

Безспорно, книжовните езици на територията на *Slavia Orthodoxa* се формират под влиянието на език образец с присъщото му многоизмерно културно-езиково влияние. Последователната рецепция на гръцката култура в България, впоследствие на българската културно-езикова традиция между IX–XIV век на южно- и източнославянска територия води до окончателната иновация *Slavia Orthodoxa* на базата на културно-книжовноезикова конвергенция.

3. 2.

Отбелязаното налага проследяването на процесите от заселването на славяните на настоящите им територии на обитаване.

Новите различни природо-климатични условия и политико-културна интеграция са причините, довели до формирането на трите славянски езикови групи.

Няколковековното присъствие на южните славяни на Балканския полуостров от VI в. неизбежно ги превръща в част от формирация се и с тяхно участие т.нар. Балкански езиков съюз. Най-видимото и пряко, ако се абстрахираме от опосредстваното тракийско и спорното прабългарско влияние, е неотклонното навлизане на пласт гръцка лексика в говоримия език от самото им заселване.

Подобна естественост на процеса, продължил с използването в продължение на два века на книжовния гръцки за официален за българската държава, за българския книжовен език е ситуация, която А. Дуличенко разглежда като културно-езикова **предтрадиция** (Дуличенко 2014: 194).

Двувековното съществуване на своя държава и окончателното формиране на българската народност през IX в. води до оформянето на задължителния комплекс от **примарни** условия за възникване на свой книжовен език: 1) осъзнатата специфика на базата на обособеност и общ произход, отразена в появата на етноним; 2) осъзнатите различия с чуждите и хомогенност на своя език, водещо до появата на лингвоним; 3) осъзнатата принадлежност към един етно-социален организъм; 4) териториална обособеност и компактност на етно-езиковата общност (Дуличенко 2014: 193–194).

Актът на замяна на Преславския събор (893) на официалния за държавата гръцки с български книжовен език е символен знак за преминаване от пасивна към активна езикова политика, за началото на създаване на собствена книжовна традиция.

Разширяването на функцията му на език и на държавата е подчинено на основната вътрешнополитическа причина за приемане на християнството и на своя книжовен език – консолидацията на народността.

Невъзможна без максимална всеобщност, демократичност, целта намира външнофункционалното си изражение в принципа на равнопоставеност, изразен в разширяването на Кирило-Методиевата база, югоизточните говори, със североизточните и югозападните.

Първият етап от развитието му е блестяща синхронна фиксация на съвременното състояние на говоримия език по парадигмата с изходната презумпция за пренесеното народностно начало в българския книжовен език.

Необходимостта от увеличаване на функционалната му мощ, на обслужване на увеличените обществени сфери, води до естественото разширяване на Кирило-Методиевите основи на първо място с учена лексика, но предимно със средствата на българските говори.

Безспорното влияние на гръцкия синтаксис, само по необходимост и при недостатъчно славянски изразни средства, е опосредствано чрез активизирането и функционалното обогатяване на наличните в народния старобългарски форми и модели (Минчева 1991: 531–532); на граматични форми и синтактични конструкции, сполучливо калкиране на думи (напр. на композити) и синтактични обрати, умерено по степен заемане на средства от гръцки и др. (Русинов 2000: 6). Това е причината за появата в книжовния език на причастие и относително изречение, подчинено изречение и абсолютна конструкция (Минчева 1991: 537).

Българската специфика диктува редуването на относителни изречения с партиципиални конструкции, формално неподчинено на гръцкия текст (Буюклиев 1980: 101–102); използването единствено на дателен самостоятелен на мястото на родителен самостоятелен, дателен самостоятелен, а спорадично и на винителен самостоятелен в старогръцки (Буюклиев 1980: 103). Не е доказано твърдението, че използваните като идентични на абсолютния гръцки генитив конструкции с дателен самостоятелен са чужди на говоримия български език (Буюклиев 1980: 104).

Доказателство за удачния комплексен подход към нормирането на езика е богатството от жизнени повърхностни структури, отразени във формирането още през първия период от съществуването му на всички стилове (Минчева 1991: 532, 538) и кодифицирани в книжнината на Симеоновия *Златен век*.

Полифункционален, с нормалното естествено взаимодействие между говорим и книжовен вариант, без двуизмерни контрасти, а единствено стилистично обусловени различия (в богословската сфера от изискванията на метафрастиката) българският книжовен език е народностен език с функционално разпределение на стиловете; книжовно-разговорен в същността си вариант на езика на населяващите българската територия славяни.

Отбелязаният от А. Зализняк като определящ X век попада в паралелния на първия етап от развитието на българския книжовен език, на **ранния старобългарски книжовен език** (ср. на

IX в. – XII в. вкл.)⁵, I етап (до XI–XII в.) от диференцираната със завареното местно население интеграция – с финоезични и балтийски племена в гористата зона и с ирански и тюркски племена в лесостепната зона (Седов 1999: 13).

Българският книжовен език е официалният език на първото протодържавно обединение Рус със столица Киев както за нуждите на началното покръстване (988) на източнославянските племена, така и на княжеската администрация, доказателство за което са византийско-руските договори (907, 911, 944 (945), 975) на български език.

Вторият период от развитието на българския книжовен език, периодът на **класическия старобългарски книжовен език** (нач. на XIII – ср. на XV в.), се очертава от реабилитацията му след столетие и половина прекъсване като официален на българската държава със съпътстващото второ нормиране (Евтимиевата езиково-правописна реформа) и кодификацията в книжнината на Иван-Александровия *Сребърен век*.

Поради обособеното им разглеждане над „плюса“ на огромното словотворчество на авторите от Търновската книжовна школа надделява „минусът“ на опростенчески интерпретираната блокова схема *архаизация* (изкуствено връщане към книжовното начало) + *гърцизация* като символ на максимално раздалечаване между книжовния и говоримия език.

Тъй като явно, съзнателно или не, не се чете достатъчно най-пълното, при това в модерна езиково-стилова интерпретация, изследване по проблематиката, „Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски“, ще си позволя да направя някои изводи на базата на първо място на изложенията в монографията изследвания на Иван Харалампиев.

Базирана върху езика в неговата цялост, втората реформа на българския книжовен език отразява работата по една модерна парадигма на нормирането, отгласкваща се от парадигмата на изграждане на книжовния език на неговия първи етап.

Философската концепция за езика като за жив организъм е отразена в отчитаното взаимодействие между говорим и книжовен вариант.

Езиковедската концепция за същността и континуитета на родния книжовен език е отразена в изходната презумпция на парадигмата на реформата – приоритетът на жизнените езикови тенденции⁶, доказали правото си на съществуване в паметниците от среднобългарския период. Фактът, че промените в говоримия език се отразяват в книжовните паметници век и половина по-късно са доказателство за един задълбочен диахронен изследователски подход към книжовния език, за нормиране на доказани тенденции, различаването им от преходни явления или индивидуални, субективни, случайни влияния и т.н.

Приемствеността на парадигмата е отразена и в наблюдаваното и на първия етап **строго регламентирано** влияние на гръцкия синтаксис: 1) функционално обособено, най-силно във възловите за култовата традиция места, докато в останалата част от текста преводът е значително по-свободен; 2) стилово мотивиран усложнен словоред (Иванова-Мирчева 1987: 304; Харалампиев 1990: 114), особено при сложните изречения; в различни по емоционален заряд изречения или по-големи синтактични цялости (Харалампиев 1990: 115).

Независимо от отдалечаването му от словореда на по-старите паметници обаче, словоредът има общоприети правила – сравнително устойчиви словоредни схеми на групата на подлога и групата на сказуемото (Харалампиев 1990: 114).

При наличието на достатъчно възможности за изразяване и на най-сложните обрати на мисълта в българския книжовен език, стиливият фактор прераства в стилно-езикова норма (Харалампиев 1990: 105) и при използването на големия брой причастни и инфинитивни конструкции: за избягване на струпани подчинени изречения и съответно на съюза *яко* – с конструкцията *визителен надеж с причастие* (Харалампиев 1990: 117); за допълнително средство за обогатява-

⁵ Авторката споделя периодизацията на българския книжовен език на Иван Харалампиев. Виж: Лекции по история на българския книжовен език до Възраждането. 2012, 24–26.

⁶ В по-голямата част от случаите при наличие на два варианта на окончание напр. се прави избор в полза на утвърдения от практиката в среднобългарските паметници вариант.

нето на езика – с увеличеното в сравнение с първия етап от развитието на езика използване на конструкцията *дателен с инфинитив* (Харалампиев 1990: 118, Иванова-Мирчева 2003: 178) и на *винителен надеж с инфинитив*.

Най-архаичните минали деятелни причастия на *-ь* и *-ивъ*, ненапълно изчезнали от среднобългарските паметници, се използват паралелно и диференцирано с по-новите още за старобългарския период на *-ивъ* и *-ивъши* (Харалампиев 1990: 93–94).

При задължителното в определена степен абстрахиране от спецификата на богословския стил „плетение словес“, все още обаче в голяма степен синкретичен, базов, по тази причина и кодиращ за националния книжовен език през Средновековието, се очертава реновираната цялостна конструкция на живия български книжовен език.

Огромната по обем кодифицираща литература, фонетично оформените в съответствие с някои нови нормирани, в т.ч. аналитични, тенденции, повърхностни структури са отражение на окончателно формираните, цивилизационно надградени, вторични дълбинни структури на българския книжовен език, със съвършена, класическа форма (Иванова-Мирчева 1987: 132) благодарение и на неговата синтактична и стилистична организация.

Прогресивният консерватизъм на Евтимиевата реформа (Лихачев 1981: 25–26), баланс между традиция и модерност, не просто продължава петвековния живот на един народностен език. Той е илюстриран потенциал за следващите поколения българи, като същевременно окончателно налага българския културно-езиков модел на все още единствения славянски книжовен език.

Периодът на българския културно-езиков възход хронологично е паралелен на II етап на интеграция с местното население (XIII–XIV в.) на източнославянските територии.

Рус със столица Киев (882–1240), с цялата територия на съвременна Беларус и преобладаващата част от съвременна Украйна, последователно става част от Великото литовско княжество с балто-славянско население (1236–1795), от Реч Посполита (1795 г.) и от Руската империя (1815 г.).

Редица от обособилите се от Киев територии, както и многобройните останали политико-административни единици, традиционно наричани *зemi* по името на центъра, респ. без етноним и лингвоним, достигат до относителна централизация едва в средата на XVI в. след последователните трансформации на Великото московско княжество (1263–1478) в т. нар. единна Руска държава (1478), обявена за Руско царство през 1547 г.

Задълбочаващият се след средата на XII в. политико-езиков разлом в резултат и на със стремително нарастващия брой княжества (50 до 30-те г. на XIII в.; около 250 през XIV в.) (Седов 1999: 18), както и съществуването им в състава на Златната орда, т. нар. татаро-монголско иго (1237–1480) е сериозна пречка срещу консолидацията между тях, с поставена под съмнение дори етно-славянската същност на формиращите се народи (Трубецкой 1921: 9). Окончателното формиране през XIV в. на двете основни групи гóвори, северна, великоруско-белоруска и южна, малоруска, се съпътства от допълнително вътрешно разделение: северозападна (новгородско-псковска) и източно-централна (Ростов, Суздал, Владимир, Москва, Рязан) (Зализняк 2012: www).

Към указаната липса на примарни условия за създаването на свой книжовен език на източнославянска територия следва да се прибави друг определящ за Средновековието фактор. Освен държавността, и християнството стартира доста по-късно (988) в сравнение с България (864), при това на ограничена територия, по тясната прилежаща на водния път от Новгород до Киев ивица и на места продължава своето утвърждаване до XIII в. Липсата на собствена патриаршия (основана едва през 1448 г.) на късно формираната се великоруска територия лишават дори съществуващите протодържавни формирования от „съорганизатор“, изпълнител на възможно езиково строителство.

В подобна ситуация пасивната езикова политика няма алтернатива. Неин израз е приетият чужд книжовен език – език опора за дълги години, лингвистичен ориентир, в крайна сметка основана на „своята“, вторична традиция (Дуличенко 2014: 196). По тази причина формирането на ру-

ския книжовен език има коренно различно естество от формирането и развитието на българския книжовен език.

Българският книжовен език, славянският модел на византийската образованост като средство за обществена организация и съставна част от административната дейност, е официалният език на територия без всякакви навици за използване на писменост (Франклин 2010: 33).

Поради възприемането му не от лингвистична, а единствено от историческа и провиденциална позиция и налагането на писмеността в посока отгоре надолу, чрез посредничеството на наложената насила в началото църква, книжовният език не е задължителен в административните процедури; липсва институция за подготовка на интелектуален елит (Франклин 2010: 63).

При признаване на „второто южнославянско влияние“ липсата на термин *първо южнославянско (българско) влияние* е симптоматично: „първо южнославянско влияние“ в руската писменост не е имало: „не е имало върху какво да се влияе, след като писменост в Русия липсва (Ненашева 2010: www)“.

Дори считаните за най-древен „руски църковнославянски паметник“ покрити с осъщчичици с изписан върху тях текст на Псалтира (ок. 1110 г.) са преписани от български оригинал (Успенский 2002: 39–40).

И макар да се приема за аксиома, че книжовният древноруски език започва да се формира след приемането на християнството и на българските църковни книги, то преди византийското завоевание (1014), в несъпоставимо по-скромната в сравнение с България преводаческа дейност за школи е невъзможно да се говори (Пичхадзе 2011: 23). В продължение на векове в южнославянските по произход текстове няма нито една специфична източнославянска лексема (Пичхадзе 2011: 6–7). Нещо повече, значителна част от руските паметници от XV или XVI в. се различават помежду си в много по-голяма степен, отколкото от българските, сръбските или влахо-молдовските (Толстой 1998: 73–74).

Дори и съществуваща според руските учени, елементарната грамотност на битово ниво не води до функционалната замяна на чуждия книжовен език със свой. Брезовите грамоти (XI–XIV в.) като автентична руска книжовност, освен значително по-късната поява, 1) са локализирани предимно в района на Новгород, отличаващ се със сериозна диалектна специфика от останалите руски говори и 2) са твърде разнородни, за да бъдат характеризирани като определен стил (Зализняк 2012: www).

Признаци за някакво по-широко формиране на навици за съставяне на документи се набелязват около втората половина на XIII в. (Франклин 2010: 33), като в крайна сметка паралелното непрекъснато използване на писмеността с прагматични цели води до постепенното формиране на собствено „руските“ периферни стилове: на деловата писменост (посланически, договорни, военни документи) с изработена до приемането на писмеността терминология; на юридически текстове (Улуханов 2002: 149, 25).

Поради липса на активна езикова политика т. нар. Второ южнославянско влияние не е разпадане на ефимерната „единна общоруска норма на църковнославянския език“ (Бранднер 1996: 51). На практика то е приемане на второто нормиране на българския книжовен език от Търновската книжовна школа както на територията на многобройните протодържавни образувания, така и на Рус, вече в състава на Великото литовско княжество, в качеството му на официален книжовен език.

Деловият, наричан *западноруски (рутенски) език* на базата на т.нар. киевско койне (военна, стопанска и юридическа терминология) (Улуханов 2002: 83) продължава да се интерпретира на диалектна старобелоруска или староукраинска основа, приемани за началото на украинския и белоруския език.

По-високата степен на владеене на старобългарския книжовен език на територията на Великото литовско княжество води до Третото южнославянско влияние, реформата („книжняя справа“) на патриарх Никон (1640–1660), поставила началото на симбиоза, водеща според Николай Трубецкой до формирането на общоруски език / култура (Трубецкой 1921: 32).

На практика опосредствано Второ българско влияние, с възстановяване във възможната степен на второто нормиране на старобългарския книжовен език, то е интензивно през II пол. на XVII в., бурно през XVIII в. и поуспокоено през XIX в. (Унбегаун 1968:131); с увеличен с една трета обем на нови производни и сложни думи по български книжовен словообразователен модел през XV–XVI в. (Срезневский 1849: VI), с почти двойно увеличил руската писменост български лексикален фонд (Виноградов 1978: 5).

Въпреки приключилия като цяло през XIX в. процес на русификация на морфологията, синтаксисът остава променен в най-малка степен (Унбегаун 1968: 129, 133) поради спецификата на формираните вторични дълбинни структури на базата на отбелязаните семантични интерпретации и няколковековната практика на трансформациите им в повърхностни по неизменно български синтактичен модел.

В контекста на книжовноезиковата история отбелязаното в изложението следва да бъде общено по следния начин.

В хода на развитието на българския книжовен език на първите му два етапа по естествен начин първичните дълбинни структури на говоримия роден език плавно прерастват в цивилизационните вторични дълбинни структури, намиращи своето естествено отражение в повърхностните структури на книжовно-разговорния стил – обединяващото хомогенизиращо звено на на родностния език.

Първичните дълбинни структури на руските говори, паралелни на вторичните дълбинни структури на българския книжовен език, използван като книжовен, възпроизвеждат и паралелни повърхностни структури. Необходимостта от превключване на кодовете, изискващо различни синтактични трансформации, прави невъзможно формирането на книжовно-разговорен стил; категорично очертава опозицията *говорим : книжовен език*.

На този факт още през XVIII в. обръща внимание Михайло Ломоносов в „Предисловие о пользе книг церковных в российском языке“.

Отбелязвайки важната роля на „съкратени мисли“ на причастията и деепричастията, той анализира съвременната му йерархия на езика. При наложилото се функционално разпределение на висок стил („църковнославянски“) и нисък стил (руски), М. Ломоносов прави опит за съвместяването им, за нормираното им използване, в т. нар. среден стил: компилация от някои думи от високия стил, за да не изглежда надут, но и също толкова внимателно – на думи от ниския стил, но без да звучи вулгарно (Ломоносов 1986: 474–475).

За най-сериозен опит за изпълнение на тези предписания се приема творчеството на Александър Пушкин⁷, родоначалник на съвременния книжовен руски език.

Двуизмерността на руския книжовен език не се преодолява дори и след късното му първо кодифициране единствено на база лексика чрез речника на Д. Ушаков (1935–1940).

Два века след М. Ломоносов 70-те% официална българска лексика на официалните текстове до началото на 80-те години на XX век, вкл. цялата „висока“ лексика, „духовното наречие“, „поезията на красотата, на силата“ (Седакова 2009: www) и част от фразеологията (Винокур 1959: 60) са достатъчно доказателство за езиково влияние под формата на привнесени вторични дълбинни структури.

Неговата сила обаче може да бъде напълно осъзната при анализа на преобразуващия ги синтактичен компонент: „практически на всички причастия“ (Зализняк 2012: www) и редица други компоненти.

Словообразователните модели в основата на думи, обозначаващи отвлечени понятия или важни за руското общество на определен етап от развитието му в мирогледно отношение са старобългарски (Петрухина 2014: www). Процесът е непрекъснат благодарение на живите книжовни, при това най-многобройните, словообразователни модели на прости и сложни думи по Евтими-

⁷ В случая е достатъчен само един пример. Както отбелязва Л. Щерба, в първите два реда на стихотворението „Пророк“ на А. Пушкин, „Духовной жаждою томим, // В пустыне мрачной я влачился“, руска е единствено думата *я* (Щерба 1957: www).

евия модел, които „не се възпроизвеждат, а се произвеждат в речта (Петрухина 2014: www)“⁸. По-добре се заимстват дори културните термини от западни езици благодарение на по-естественото им вместване в речниковата структура на старобългарския, богат на абстрактна лексика със сложно словообразуване, отколкото на руски език (Унбегаун 1968: 129, 133).

Неизбежната интелектуализация на езика повлиява и изначално периферните стилове, но голямото разделение, двуизмерността на руския език, е неоспорим факт.

Нещо повече, тя е отражение на същността на историята на руския книжовен език, сведена до история на русификацията на старобългарския, при което следва да се говори не за старобългарски елементи в руския език, а за руски елементи в старобългарския (Унбегаун 1968: 130)⁹; за пренесената и приета до степен на своя самоидентификация културна памет на старобългарските вторични дълбинни структури със заложения в тях потенциал.

Негласното признаване на този факт се онагледява с новото направление *история на руския разговорен език*, изучаван едва ли не като различен самостоятелен език (Зализняк 2012: www) и с поредния опит за нормирано използване на езика в дисциплината *култура на речта*.

3. 3.

„Човешкият разум, разсъждава И. Кант, има в един вид от познанията си особената съдба, че се измъчва с въпроси, които не може да отхвърли, защото му са зададени от природата на самия разум.“ Не особено оптимистично, големият философ продължава: „...но на които и не може да даде отговор, защото надхвърлят всяка способност на човешкия разум (Кант 1992: 41)“.

На пръв поглед изглежда, че в тази категория попада и езикът.

Съществува обаче и противоположната гледна точка. За А. Кибрик езикът е устроен просто; сложни са лингвистичните представи за него в резултат на сложността на описанието му (Кибрик 1992: 25–26).

Действително, ако на редица въпроси, свързани с природната същност на явлението *човешки език* колективните усилия на познанието надали някога биха дали отговор, то постигането на истината по отношение на националните книжовноезикови истории е в значителна степен облекчено; изцяло социален продукт, явленията и процесите в тях са видими и лесно проследими.

За изучаването им необходимо и напълно достатъчно условие е съвместяването на двата основни подхода: диахронния социолингвистичен и историческия езиковедски (Харалампиев 2000: 56–57).

В основата на диахронния социолингвистичен подход е изучаването на типа езикова политика – активна или пасивна.

Активната езикова политика при използване на робен книжовен език, освен официалното му прокламиране, е равнозначна на езиково строителство с основни характеристики нормиране и кодификация на езика. Причината за това е лесно обяснима: Книжовният език не е даденост веднъж и завинаги, още по-малко е саморазвиващо се явление. Той отговаря и отразява потребностите на общественото развитие.

⁸ Това на практика са най-многобройните словообразователни модели: Продължаващото и през XIX–XX в. словообразуване по книжовните модели, напр. на *-ени(е)*, *-иј(е)* (*рукоплекание*, *голосование*), на *-тель -еи* (*деятели*, *вдохновители*); на *-ик*, *-ник*, *-ец*, *-ин*, *-тель* е актуално и в наше време. Особено активният суфикс *-тель* е отворен за нови деривати, както неутрални, така дори и разговорни.

Въпреки книжовната им окраска, активни са словообразователните модели със суфиксите *-ость*, *-ств-*, *-стви(ј)-* и префиксите *пре-*, *пред-*, *со-*, *воз-*, *низ-*, *из-*, маркиращи стилистично речта. Създаването на сложни думи с компонент *добро-*, *благо-*, *зло-*, *правдо-*, *миро-*, *душе-*, характерни за Евтимиевия език, в руския език активизират самите словообразователни модели и съдействат за приспособяването към системата на езика на сложно-суфиксални думи с характерните изброени суфикси *-ени(е)*, *-иј(е)*, *-тель*, *-ец*.

⁹ Научната коректност изисква да се отбележи, че и Б. Унбегаун, като болшинството руски учени, използва напълно некоректния термин *църковнославянски* – един изкуствено създаден дебат, който поради конюнктурни причини, част от които набелязани в настоящата статия, едва ли ще бъде приключен скоро.

В този контекст споровете за Кирило-Методиевото наследство са абсурдни.

В действителност наследството е единствено наследство. То може да бъде разпиляно или оползотворено.

Оползотворява го средновековната българска държава.

Освен чисто физическото спасяване на азбуката и първите преводи чрез приемането на Кирило-Методиевите последователи и подготовката на огромен брой техни ученици, „наследството“ се увеличава в резултат на отношението към него – на активната културно-езикова политика на българската държава.

Приобщаването към цивилизования свят минава през рецепцията на византийската култура. Оформянето на собствената народностна идентичност се извършва посредством своя носител на цивилизационните ценности – българският книжовен език със свой собствен символ, кирилицата.

Функцията му на международен още на първия етап от развитието му, а след втория на класически, приобщават и останалата част от използващите го към тези ценности, в резултат на което Русия напр., прескачайки античността, навлиза в културата на Средновековието (Лихачев 1985: 311–312).

Установената от първия период на българския книжовен език парадигма на изучаването на езика, утвърдена и от Евтимиевата езиково-правописна реформа, е модерен подход към езика в неговото функционално единство – това, което след 7 столетия научната общност ще квалифицира като революцията на Н. Чомски.

В настоящето историческият подход към езика при изучаването на националните книжовно-езикови истории с използването на парадигмата на Н. Чомски прави изводите повече от очевидни, напълно еднозначни.

Пасивната езикова политика, равнозначна на липса на собствено нормиране на „общия“ книжовен език, води до пряк рефлекс на неговите периоди на развитие в книжовните истории на другите славянски народи; на етапи при формирането на свое културно-езиково пространство, *Slavia Orthodoxa*, на практика културно-езикова ситуация, чието начало е поставено през IX в. и окончателно формирано през XIV в.

Явлението *жив език в езика*, продължаващият живот на старобългарския в съвременния руски книжовен език, е само едно от доказателствата за нейното продължаващо съществуване.

С благодарност към моя Учител – проф. дфн Иван Харалампиев!

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Алпатов 2005:** Алпатов, В. М. *История лингвистических учений*. Москва: Языки славянской культуры. // **Alpatov 2005:** Alpatov, V. M. *Istoriya lingvisticheskikh ucheniy*. Moskva: Yaziki slavyanskoy kulturi.
- Бранднер 1996:** Бранднер, А. Третье южнославянское влияние в Московской Руси и становление новорусского литературного языка. – В: *Dissertationes Slavicae Sectio Linguistica, m. XXIV*, 49–57. Szeged. // **Brandner 1996:** Brandner, A. Tretee yuzhnoslavyanское vliyanie v Moskovskoy Rusi I stanovlenie novorussskogo yazika. – In: *Dissertationes Slavicae Sectio Linguistica, t. XXIV*, 49–57. Szeged.
- Буюклиев 1980:** Буюклиев, Ив. Спецификата на старобългарския синтаксис и проблемите на актуалното членение. – В: *Сборник на философския факултет на университета в Бърно*, А 28, 99–106. // **Buyukliev 1980:** Buyukliev, Iv. Spetsifikata na starobalgarskiya sintaksis i problemite na aktualnoto chlenenie. – In: *Sbornik na filofsfskiya fakultet na universiteta v Barno*, А 28, 99–106.
- Выготский 1934:** Выготский, Л. *Мышление и речь*. Москва – Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство. // **Vigotskiy 1934:** Vigotskiy, L. *Mishlenie i rech*. Moskva – Leningrad: Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatelstvo.
- Выготский 1983:** Выготский, Л.С. История развития высших психических функций. – В: *Собр. соч.: в 6-ти томах*. Т. 3. Москва: Педагогика. // **Vigotskiy 1983:** Vigotskiy, L. S. *Istoriya razvitiya visshih psihicheshih funktsiy*. – In: *Sobr. Soch.: v 6-ti tomah*. Т. 3. Moskva: Pedagogika.

- Виноградов 1978:** Виноградов, В. В. *Избранные труды. История русского литературного языка*. Москва: Наука, 10–64. // **Vinogradov 1978:** Vinogradov, V. V. *Izbrannye trudi. Istoriya russkogo literaturnogo yazyka*. Moskva: Nauka, 10–64.
<<http://www.philology.ru/linguistics2/vinogradov-78a.htm>> [13.11.23]
- Винокур 1959:** Винокур, Г. О. *Избранные работы по русскому языку*. Москва: Учпедгиз. // **Vinokur 1959:** Vinokur, G. O. *Izbrannye raboti po russkomu yazyku*. Moskva: Uchpedgiz.
- Дуличенко 2014:** Дуличенко А. Д. Славянские литературные микроязыки в лингвокультурном пространстве Европы. – В: *Актуальные этноязыковые и этнокультурные проблемы современности, книга I*. Москва: Фонд Развития фундаментальных лингвистических исследований. // **Dulichenko 2014:** Dulichenko, A. D. Slavyanskije literaturnije mikrojazyki v lungvokulturnom prostranstve Evropi. – In: *Aktualnie etnojazykovie i etnokulturnie problemi sovremennosti, kniga I*. Moskva: Fond Razvitiya fundamentalnih lingvisticheskikh issledovaniy.
- Зализняк 2012:** Зализняк, А. А. Об истории русского языка. // **Zaliznyak 2012:** Zaliznyak, A. A. Ob istorii russkogo yazyka. <https://vk.com/@zloi_moscovit-zaliznyak-aa-ob-istorii-russkogo-yazyka> [13.11.2023]
- Иванова-Мирчева 1987:** Иванова-Мирчева, Д. *Въпроси на българския книжовен език до Възраждането*. София: Изд. на БАН. // **Ivanova-Mircheva 1987:** Vaprosi na balgarskiya knizhoven ezik do Vazrazhdaneto. Sofiya: Izd. na BAN.
- Иванова-Мирчева 2003:** Иванова-Мирчева, Д. *Българският книжовен език (IX–X до XVIII в.)*. Велико Търново: УИ. // **Ivanova-Mircheva 2003:** Ivanova-Mircheva, D. *Balgarskiyat knizhoven ezik (IX–X do XVIII v.)*. Veliko Tarnovo: UI.
- Кант 1992:** Кант, И. *Критика на чистия разум*. София: Изд. на БАН. // **Kant 1992:** Kant, I. *Kritika na chistiya razum*. Sofiya: Izd. na BAN.
- Кибрик 1992:** Кибрик, А. Е. *Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфичное в языке)*. Москва: Изд. на МГУ. // **Kibrik 1992:** Kibrik, A. E. *Ocherki po obshtim voprosam yazykoznanija (universalnoe, tipovoe i spetsificheskoe v yazyke)*. Moskva: Izd. na MGU.
- Кибрик 2003:** Кибрик, А. Е. *Константы и переменные языка*. Москва: Алетея. // **Kibrik 2003:** Kibrik, A. E. *Konstanti i peremennije yazyka*. Moskva: Aleteya.
- Kiklewicz 2019:** Kiklewicz, A. Парадигмы языкознания как типы профилирования знаков. – В: *Научный диалог*, № 9, 119–133. // **Kiklevich 2019:** Kiklevich, A. Paradigmi yazykoznanija kak tipi profilirovaniya znakov. – In: *Nauchnij dialog*, № 9, 119–133.
- Кнолл 2017:** Кнолл, В. От литературных идиолектов к региональным литературным языкам (не только) в славянском мире. – В: *Миноритарные и региональные языки и культуры Славии*. Москва: РАН. Институт славяноведения, 1–43. // **Knoll 2017:** Knoll, V. Ot literaturnih idiolektov k regionalnim literaturnim yazykam (ne tolko) v slavyanskom mire. – In: *Minoritarnie i regionalnie yazyki i kulturi Slavii*. Moskva: RAN. Institut slavyanovedeniya, 11–43.
- Кубрякова 1995:** Кубрякова, Е. С. *Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа)*. Язык и наука конца XX века. Москва: ИЯ РАН. // **Kubryakova 1995:** Kubryakova, E. S. *Evoljutsiya lingvisticheskijh idej vo vtoroy polovine XX veka (opit paragigmalnogo analiza)*. Moskva: IYA RAN.
- Кун 1975:** Кун, Т. *Структура научных революций*. Москва. // **Kun 1975:** Kun, T. *Struktura nauchnih revolyutsij*. Moskva: Progress. // **Kun 1975:** Kun, T. *Struktura nauchnih revolyutsij*. Moskva: Progress.
- Курилович 1958:** Курилович Е. О. балто-славянском языковом единстве. – В: *Вопросы славянского языкознания*, № 3. 1958. С. 16. // **Kurilovich 1958:** Kurilovich, E. O. O balto-slavyanskom yazykovom edinstve. – In: *Voprosi slavyanskogo yazykoznanija*, № 3, 16.
- Лихачев 1981:** Лихачев, Д. С. Передовая линия болгарского Государства Духа. – В: *Palaebulgarica*, кн. 4. // **Lihachov 1981:** Lihachov, D. S. Peredovaya liniya bolgarskogo Gosudarstva Duha. – In: *Palaebulgarica*, кн. 4.
- Лихачев 1985:** Лихачев, Д. С. *Предвозрождение в русской литературе*. <<http://feb-web.ru/feb/ivl/vl13/vl13-4613.htm>> [13.11.23]
- Ломоносов 1986:** Ломоносов, М. В. *Предисловие о пользе книг церковных в российском языке*. – В: *Избранные произведения*. Ленинград: Советский писатель, 473–478. // **Lomonosov 1986:** Lomonosov, M. V. *Predislovie o polze knjig tserkovnih v rossiyskom yazyke*. – In: *Izbrannije proizvedeniya*. Leningrad: Sovetskiy pisatel.

- Минчева 1991:** Минчева, А. Развой на старобългарския език. – В: *Граматика на старобългарския език*, 525–537. София: Изд. на БАН. // **Mincheva 1991:** Mincheva, A. Razvoy na starobalgarskiya ezik. – In: *Gramatika na starobalgarskiya ezik*, 525–537. Sofiya: Izd. na BAN.
- Ненашева 2010:** Ненашева, Л. В. *Графические и орфографические особенности памятников русской письменности XV века*. // **Nenasheva 2010:** Nenasheva, L. V. *Graficheskie i orfograficheskie osobennosti pamyatnikov russkoy pismennosti XV veka*.
<<https://www.dissercat.com/content/graficheskie-i-orfograficheskie-osobennosti-pamyatnikov-russkoi-pismennosti-xv-veka>> [13.11.2023]
- Петрухина 2014:** Петрухина, Е. В. *Расширение концептосферы русского языка и когнитивное варьирование при образовании новых слов*. // **Petruhina 2014:** Petruhina, E. V. *Rasshirenie kontseptosferi russkogo yazika i kognitivnoe varirovanie pri obrazovanii novih slov*. <<https://istina.msu.ru/publications/article/7525966/>> [13.11.2023]
- Пиккио 2003:** Пиккио, Р. *Slavia Orthodoxa. Литература и язык*. Москва: Знак. // **Pikkio 2003:** Pikkio, R. *Slavia Orthodoxa. Literatura i yazik*. Moskva: Znak.
- Пичхадзе 2011:** Пичхадзе, А. А. *Переводческая деятельность в домонгольской Руси. Лингвистический аспект*. Москва: ИРЯ. // **Pichhadze 2011:** Pichhadze, A. A. *Perevodcheskaya deyatelnost v domongolskoy Rusi. Lingvisticheskiy aspekt*. Moskva: IRYA.
- Русинов 2000:** Русинов, Р. *История на българското езикознание*. Велико Търново: Абагар // **Rusinov 2000:** Rusinov, R. *Istoriya na balgarskoto ezikoznanie*. Veliko Tarnovo: Abagar.
- Седакова 2009:** Седакова, О. Церковнославянский язык в русской культуре – В: *ЦВ*, 8 (405). // **Sedakova 2009:** Sedakova, O. Tserkovnoslavuyanskiy yazik v russkoy culture. – In: *TSV*, 8 (405).
- Седов 1999:** Седов В. В. *Славяне. Древнерусская народность: историко-археологическое исследование*. Москва: Языки русской культуры. // **Sedov 1999:** Sedov, V. V. *Slavyane. Drevnerusskaya narodnost: istoriko-arheologicheskoe issledovanie*. Moskva: Yaziki russkoy kulturi.
- Слобин, Грин 1976:** Слобин, Д., Грин Дж. *Психоллингвистика*. Москва: Прогресс. // **Slobin, Grin 1976:** Slobin, D., Grin, Dzh. *Psiholingvistika*. Moskva: Progress.
- Срезневский 1849:** Срезневский, И. *Мысли об истории русского языка*. Архив петербургской русистики. // **Sreznevskiy 1849:** Sreznevskiy, R. *Misli ob istorii russkogo yazika*. Arhiv peterburgskoy rusistiki.
- Степанов 1998:** Степанов, Ю. *Язык и метод. К современной философии языка*. Москва: Языки русской культуры // **Stepanov 1998:** Stepanov, Yu. *Yazik i metod. K sovremennoy filosofii yazika*. Moskva: Yaziki russkoy kulturi.
- Толстой 1998:** Толстой Н. И. *Избранные труды. Т. II: Славянская литературно-языковая ситуация*. Москва: Языки русской культуры. // **Tolstoy 1998:** Tolstoy, N. I. *Izbrannii trudi. T. II: Slavyanskaya literaturno-yazikovaya situatsiya*. Moskva: Yaziki russkoy kulturi.
- Трубецкой 1921:** Трубецкой, Н. *Верхи и низы русской культуры*. София: тип. Балкан // **Trubezkoy 1921:** Trubetskoy, N. *Verhi i nizi russkoy kulturi*. Sofiya: tip. Balkan.
<<http://gumilevica.kulichki.net/TNS/tns09.htm>> [13.11.2023]
- Улуханов 2002:** Улуханов, И. С. *О языке Древней Руси*. Москва: Азбуковник. // **Uluhanov 2002:** Uluhanov, I. S. *O yazike Drevney Rusi*. Moskva: Azbukovnik.
- Унбегаун 1968:** Унбегаун, Б. О. *Язык русской литературы и проблемы его развития*. – В: *Revue des Études Slaves*, 129–134. Париж. // **Unbegaun 1968:** Unbegaun, B. O. *Yazik russkoy literature i problemi ego razvitiya*. – In: *Revue des Études Slaves*, 129–134. Parizh.
- Успенский 2002:** Успенский, Б. А. *История русского литературного языка*. Москва: Аспект Пресс. // **Uspenskiy 2002:** Uspenskiy, B. A. *Istoriya russkogo literaturnogo yazika*. Moskva: Aspekt Press.
- Франклин 2010:** Франклин С. *Письменность, общество и культура в Древней Руси: (около 950–1300 гг.)*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин. // **Franklin 2010:** Franklin, S. *Pismennost, obshtestvo i kultura v Drevney Rusi: (dndvd 950–1300 gg.)*. Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin.
- Харалампиев 1990:** Харалампиев, Ив. *Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски*. София: Наука и изкуство. // **Haralampiev 1990:** Haralampiev, Iv. *Ezikat i ezikovata reforma na Evtimiy Tarnovski*. Sofiya: Nauka i izkustvo.
- Харалампиев 2000:** Харалампиев, Ив. *Бъдещето на българския език от историческо гледище (върху морфологичен материал)*. Велико Търново: УИ. // **Haralampiev 2000:** Haralampiev, Iv. *Badeshteto na balgarskiya ezik ot istoricheskoto gledishte (varhu morfologichen material)*. Veliko Tarnovo: UI.

- Харалампиев 2012:** Харалампиев, Ив. *Лекции по история на българския книжовен език до Възраждането*. Велико Търново: Фабер. // **Haralampiev 2012:** Haralampiev, Iv. *Leksii po istoriya na balgarskiya knizhoven ezik do Vazrazhdaneto*. Veliko Tarnovo: Faber.
- Хомский 1957:** Хомский, Н. *Синтаксические структуры*. Москва: Мир. // **Chomskiy 1957:** Homskiy, N. *Sintaksicheskie strukturi*. Moskva: Mir.
- Чомски 1969:** Чомски, Н. *Лингвистика и философия*. // **Chomski 1969:** Chomski, N. *Lingvistika i filosofiya*. <https://elearn.uni-sofia.bg/pluginfile.php/73526/mod_folder/content/0/%D0%A7%D0%BE%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%B8%2C%20%D0%9D.%20%D0%9B%D0%98%D0%9D%D0%93%D0%92%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%90%20%D0%98%20%D0%A4%D0%98%D0%9B%D0%9E%D0%A1%D0%9E%D0%A4%D0%98%D0%AF.pdf?forcedownload=1> [13=11=2023]
- Щерба 1957:** Щерба, Л. В. Современный русский литературный язык. – В: *Избранные работы по русскому языку*, 110–129. Москва: Учпедгиз // **Shterba 1957:** Shterba, L. V. *Sovremenniy russkiy literaturniy yazik*. – In: *Izbrannie raboti po russkomu yaziku*, 110–129. Moskva: Uchpedgiz.
- Ясперс 1991:** Ясперс, К. *Смысл и назначение истории*. Москва: Политическая литература. // **Yaspers 1991:** Yaspers, K. *Smisl i naznachenie istorii*. Moskva: Politicheskaya literatura.